

В. М. Беленцов

*д-р екон. наук
м. Донецьк*

КРИЗА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність. Сьогодні немає навіть жодної людини, кого не хвилюють події, що відбуваються в Україні останнім часом. Їм присвячені виступи політиків, посадових осіб, публікації у пресі. В них акцентується увага на низькому рівні життя населення і розвитку регіонів, питаннях власності та управління економікою, національному питанні, зовнішніх інтересах окремих зарубіжних країн тощо. В любому випадку аналізуються причини соціальної і політичної кризи в Україні та її регіонах, в основі якої полягають певні економічні явища і процеси. Їх дослідженню присвячено багато праць вітчизняних науковців, де робляться оцінки, вказуються причини незадовільного соціально-економічного розвитку регіонів та пропонуються відповідні рекомендації [1; 2; 3]. Як правило, більшість дослідників бачать проблему в існуючій системі державного управління, яка призвела до сьогоденішньої економічної, соціальної, а потім політичної кризи в країні та її регіонах. Але така система відносно економічної є надбудовною. Крім того сучасні економісти вважають, що економічні кризи виконують важливу функцію з відновлення рівноваги в народному господарстві, але видів криз багато і кожна має свою соціальну і політичну специфіку та свої економічні підстави.

Мета статі — поширити уявлення про економічні підстави соціальної й політичної кризи в Україні та її регіонів.

Для досягнення поставленої мети, насамперед, слід оцінити соціально-економічний розвиток України та її регіонів. До вирішення цього завдання узагальнено існують два підходи. За першим оцінки здійснюються за певною групою показників, за другим — на основі інтегрального показника. Загальною проблемою таких підходів є суб'єктивність відбору оціночних показників, а специфічною проблемою другого підходу — вибір методу їх інтеграції в узагальнений показник. Наприклад, за результатами комплексної оцінки, яка здійснювалась фахівцями Управління регіональної політики при Секретаріаті Кабінету Міністрів України, найвищий рейтинг соціально-економічного розвитку у 2010 р. мало м. Київ. Висока оцінка дана Івано-Франківській області — 5 місце у рейтингу, а Донецький регіон, гірше за якого положення у Хмельницькій, Херсонській, Тернопільській області та м. Севастополь, зайняв 20 місце [2]. Але за іншими оцінками соціально-економічного розвитку за період 2005–2009 рр. Донецька область мала найвищий рейтинг [1].

В любому випадку оцінки мають бути відносними і адекватними, що потребує використання даних, вибір яких обумовлюється вимогами порівнянності, достовірності та наявності. За такими вимогами із бази даних Всесвітнього Банку і Державної служби статистики України (ДССУ) взято вибірку статистичних показників, обмежених 2011 р. Для адекватності оцінок за різними підходами

обрано ідентичні макроекономічні показники, за якими в роботі [4] встановлено закономірне співвідношення галузевої структури ВВП, дохідності країни (ВНД на душу населення) і величини дефлятора ВВП. Таке співвідношення є раціональним, але змінюється в динаміці, і кожна країна має свою специфіку у його формуванні.

За даними Всесвітнього Банку станом на 2011 р. ВНД на душу населення в Україні відповідало рівню дохідності нижче середнього. При цьому в галузевій структурі ВВП занадто велика частка сфери послуг, що характерно країнам з рівнем дохідності вище за середній рівень, а величина дефлятора ВВП перевищувала критичний рівень інфляції (у західній теорії вважається, що інфляція до 10 % має стимулюючу функцію, якщо понад — призводить до гіперінфляції та кризи). Таке явище властиве і Росії, але рівень її дохідності вище за середній, а галузева структура ВВП є раціональною. Вище за середній і рівень дохідності Білорусі, але рівень інфляції занадто критичний, а в галузевій структурі ВВП висока питома вага сільського господарства і промисловості. Проте в Білорусі ВНД на душу населення вдвічі більше, ніж в Україні, а в Росії — майже втричі вище (табл. 1), що дає цим країнам певний «запас» у протистоянні соціально-економічній та політичній кризі.

Таблиця 1

Розподіл галузевої структури і дефлятора ВВП за рівнем дохідності країн у 2011 р. (за даними [5])

Рівень дохідності країни (країна)	ВНД на душу населення, дол. США ¹	Галузева структура ВВП ² , %			Дефлятор ВВП, %
		с/госп.	пром-сть.	послуги	
З низьким доходом	1378	25	25	50	109,2
З доходом нижче середнього	3837	17	32	51	107,5
Із середнім доходом	7230	9	36	55	106,4
З доходом вище за середній	10703	7	37	55	105,8
З високим доходом	38523	1	24	74	102,1
СЕС	35250	2	26	72	101,3
Білорусь	14460	10	44	46	158,4
Росія	20410	4	37	59	115,8
Україна	7040	10	31	59	115,6

Для оцінки соціально-економічного розвитку регіонів України, враховуючи політичні настрої в суспільстві, їх угруповано за економічними районами. В Енциклопедії історії України (2005) і в роботі [6] до західного економічного району віднесено Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську, а також Волинську, Рівненську, Хмельницьку, Чернівецьку та Закарпатську області. Південно-східний економічний район об'єднує Автономну республіку Крим (АРК), м. Севастополь, Запорізьку, Миколаївську, Одеську, Херсонську, Дніпропетровську, Харківську, Донецьку та Луганську області. До центрального економічного району відносяться інші регіони. Особливе положення у такій структуризації займає м. Київ і АРК (табл. 2). Для оцінки рівня дохідності економічних районів України використано показник середньодушового ВВП, значення якого перера-

ховано пропорційно ВНД на душу населення (табл. 1). Їх галузева структура оцінювалася за структурою валової доданої вартості (ВДВ).

Незважаючи на високе значення дефлятора ВВП, найбільш раціональним є співвідношення галузевої структури економіки і дохідності південно-східних регіонів країни. В центральних регіонах — низька частка промисловості при великій частці сільського господарства. Значні диспропорції існують в економіці західних регіонів і АРК, де низька питома вага промисловості і занадто висока сфери послуг. Це частково можна пояснити об'єктивним розвитком рекреаційної сфери. Найбільші диспропорційні порушення в економіці властиві м. Київ, де частка сфери послуг складає 89,9 %, а промисловості усього 10,1 % при майже повній відсутності сільського господарства (0,02 %). При цьому рівень дохідності міста набагато вищий, ніж в регіонах України (табл. 2).

Таблиця 2

Дохідність, галузева структура і дефлятор ВВП економічних районів України у 2011 р. (розраховано за даними [5; 7; 8])

Економічні райони України	Середньодушовий ВВП, дол. США	Галузева структура ВДВ, %			Дефлятор ВВП, %
		с/госп.	пром-сть	послуги	
Південно-східні	12640	8,0	38,0	54,0	113,6
у тому числі АРК	4811	11,2	20,3	68,5	114,8
Центральні	3288	17,7	27,4	54,9	115,8
Місто Київ	19702	0,02	10,1	89,9	113,0
Західні	4345	14,8	23,6	61,6	116,6
Разом в Україні	7040	9,5	28,8	61,7	114,3

Незважаючи на найвищу дохідність, вклад м. Київ у ВВП країни складає усього 17,2 %, з яких 14,5 % приходить на сферу послуг (табл. 3). Саме ця сфера переважно забезпечує дохідність міста, і в якій існують більші можливості до приховування доходів. В неї, скоріше за все, здійснюється більшість інвестицій, обсяг яких порівнянний із капітальними інвестиціями центральних і західних регіонів разом узятих. Найбільший вклад в усі галузі економіки роблять південно-східні регіони. Їх ВВП складає близько половини ВВП України і більш ніж вдвічі перевищує частку центральних регіонів, майже у три рази — м. Київ і приблизно в чотири рази — західних регіонів. Саме південно-східні регіони забезпечують біля 40 % інвестицій і 65 % експорту при майже однакових із центральними регіонами і м. Київ обсягах імпорту та сплачують набагато більше податків. Вклад АРК в економіку країни незначний, де переважно інвестується рекреаційна сфера та сільське господарство, що, з точки зору територіального розміщення, є доцільним (табл. 3).

Для інтегральної оцінки розвитку регіонів використано показник, запропонований у роботі [9] — індикатор якості розвитку. Для його розрахунку за даними ДССУ 2001–2011 рр. [8] побудовано економетричну залежність (1), що описує взаємозв'язок середньодушового ВВП (G) із галузевою структурою та дефлятором ВВП України (D). Результати стандартної процедури оцінки вірогідності залежності (1) задовільні (табл. 4).

$$\ln G = -1,027 \ln y_1 - 2,474 \ln y_2 - 5,025 \ln y_3 + 1,187 \ln D + 0,197 \cdot t \quad (1)$$

¹ Розраховано Всесвітнім банком за методом Атласу.

Така галузева структуризація ВВП використовується у статистиці Всесвітнього Банку.

Таблиця 3
Вклад регіонів в економіку України у 2011 р, %
(розраховано за даними [7; 8])

Економічні райони України	Частка у ВВП					Капітальні інвестиції	Експорт	Імпорт
	ВВП	с/госп.	пром-сть	по-слу-ги	подат-ки			
Південно-східні	48,4	3,4	16,1	23,0	6,6	41,9	64,8	28,5
у тому числі АРК	2,9	0,3	0,6	1,9	0,2	6,59	1,0	1,8
Центральні	21,4	3,4	5,2	10,5	2,6	19,3	14,3	33,6
Місто Київ	17,2	0,003	1,6	14,5	1,2	27,4	13,2	27,6
Західні	13,0	1,7	2,8	7,2	1,3	11,5	7,7	10,3
Разом в Україні	100	8,5	25,8	55,2	11,7	100	100	100

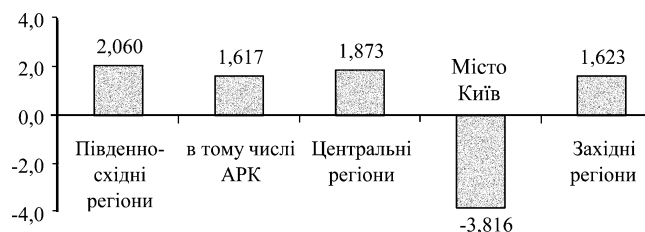

Рис. 1. Оцінка якості розвитку економічних районів України у 2011 р.

мічному розвитку. Очевидно такі надмірно централізовані дії і призвели до вимоги федералізації у південно-східних регіонах України.

Цілком зрозуміло небажання федеративного устрою у інших регіонах України, де проживає більше двох третин наявного населення України і рівень безробіття менше, а кількість зайнятих незначно більше (25,6 % проти 22,7 % у південно-східних регіонах). При цьому рівень заробітної плати відносно ВВП вищий, за виключенням центрального економічного району, а продуктивність праці зайнятого населення нижче. Винятком є м. Київ, де сама висока продуктивність праці (табл. 5), але, скоріше за все, у сфері послуг (табл. 2).

Таблиця 4
Результати оцінки вірогідності економетричної залежності (1)

Нормований R^2 , %	F -значимість, %	P -значення, %		Критерій фон Неймана	
		параметр	оцінка	$Q_{табл.}$	Q
0,833	$6,29 \cdot 10^{-13}$	-1,027 ($\ln y_1$)	$8,38 \cdot 10^{-6}$	1,23	3,35
		-2,474 ($\ln y_2$)	$6,47 \cdot 10^{-6}$		
		-5,025 ($\ln y_3$)	$1,62 \cdot 10^{-6}$		
		1,187 ($\ln D$)	0,004996		
		0,197 (t)	$2,84 \cdot 10^{-6}$		
		-1,027 ($\ln y_1$)	$8,38 \cdot 10^{-6}$		

де y_1, y_2, y_3 — частка сільського господарства, промисловості і сфери послуг у ВВП відповідно; W — індикатор якості розвитку України, який у регресійних залишках узагальнює дію інших факторів, що змінюються у часі ($W = 0,197t, t = 1, \dots, T$).

Для розрахунку індикатора якості розвитку регіонів (W_i) у формулу (2), яка отримана шляхом перетворення економетричної залежності (1), підставлено значення відповідних показників за економічними районами України у 2011 рр.

$$W_i = \ln \frac{G_i}{y_{1i}^{-1,027} y_{2i}^{-2,474} y_{3i}^{-5,025} D_i^{1,187}}, \quad (2)$$

За результатами оцінки найкращий розвиток мають південно-східні регіони. Якість розвитку західних регіонів і АРК порівняна, але нижча, ніж у центральному економічному районі. Найгірший результат має м. Київ (рис. 1). Такі оцінки підтверджують вище отримані результати (табл. 1–3). Разом вони однозначно свідчать про непропорційність розвитку регіонів та невідповідність вкладу в економіку України їх рівню доходності. Це дозволяє говорити про субсидування одних регіонів на шкоду інших, що централізовано здійснює державна влада для усунення диспропорцій у їх соціально-еконо-

Таблиця 5
Трудовий вклад економічних районів України у 2011 р.
(розраховано за даними [7; 8])

Економічні райони України	Частка наявного населення, %	Частка у наявному населенні України, %			Співвідношення заробітної плати і ВВП, грн/грн	Продуктивність праці зайнятого населення, тис. грн. ВВП на особу
		зайняте населення	у т.ч. наймані працівники	безробітні		
Південно-східні	27,0	22,7	11,0	1,6	0,40	60,9
у тому числі АРК	4,3	2,1	0,9	0,1	0,45	39,3
Центральні	45,9	12,7	5,5	1,1	0,39	48,2
Місто Київ	6,1	3,2	2,7	0,2	0,42	150,8
Західні	21,0	9,7	3,8	0,8	0,43	38,1
Разом в Україні	100	48,3	23,1	3,8	0,41	59,0

У трудових ресурсах регіонів особливу роль відіграють наймані працівники. Саме між ними і власниками капіталу виникає основне економічне протиріччя, яке є головною рушійною силою розвитку економічної системи. Кількість найманих працівників в південно-східних регіонах найвища і майже така, як і в інших регіонах разом — 11 % проти 12 % від наявного населення країни (табл. 5). Висока кількість найманих працівників в економіці південно-східних регіонів об'єктивно обумовлена концентрацією і монополізацією капіталу, що загострює протиріччя між трудом і капіталом, ніж у регіонах із розвинутим сільським господарством та сферою послуг. Разом це певною мірою пояснює відносно високий рівень розвитку і політичні настрої південно-західних регіонів.

Автори роботи [10] вважають, що основними причинами незадовільного розвитку регіонів України є нестабільність державної і місцевої політики, недосконалість податкової політики, корупція, інфляція, обме-

жений доступ до фінансування, існуюча дозвільна система та ліцензування економічної діяльності. Але все це є специфічними наслідками існуючої системи державного управління, як частини політичної надбудови до олігархічної системи власності. Саме вона є економічним базисом, який визначає орієнтири соціально-економічного розвитку. Разом із тим, створенню олігархічної системи власності сприяло становлення відповідної системи державного управління і навпаки, оскільки вони перебувають у діалектичній єдності.

В Україні макроекономічна система олігархічного типу є об'єктивним явищем. До її появи в умовах капіталістичного способу виробництва призвели закономірна концентрація і монополізація капіталу. Олігархічна власність властива усім галузям економіки України. Негативні наслідки її функціонування очевидні. Проте олігархічна власність у промисловості сприяла формуванню відносно раціональної галузевої структури економіки південно-східних регіонів. В країні існує малий і середній бізнес, але він майже повністю витіснено олігархічною власністю з промисловості і діє переважно у сільському господарстві та сфері послуг.

Між представниками олігархічного, середнього та малого бізнесу країни існують протиріччя, але вони не антагоністичні. Розвиток середнього та малого бізнесу здатний обмежити права власності олігархічного бізнесу і на певному етапі сприяти соціально-економічному розвитку країни та її регіонів. Однак такий сценарій є досить сумнівним, оскільки формування олігархічної системи є закономірним процесом. Тем не менш, це певною мірою сприяло розвитку політичних інтересів регіонів, особливо там, де промисловість слабо розвинута і які історично прагнуть до західних країн.

До панування в суспільстві через економічні і політичні відносини прагнуть будь які олігархи. Їх протистояння виявляється у політиці держав, де розташована олігархічна власність. Приклад тому вихід соціально-економічної кризи регіонів за межі України і її трансформація в політичну кризу провідних світових держав. Підтримку вітчизняними олігархами цілісності України і їх орієнтація на західні країни цілком зрозуміло. В іншому випадку існує високий ризик втрати своєї власності при поєднанні із російською економікою, де олігархи мають більш значний по розміру капітал і який безсумнівно її поглине. В любому випадку на сучасному етапі розвитку олігархічні протиріччя набувають регресивного характеру, що підтверджується прискороною періодичністю виникнення соціально-економічних і політичних криз у світовому суспільстві.

В теорії економічної думки поняття олігархічної власності тісно пов'язане із категорією імперіалізму, яку ще розглядав Дж. Гобсон з точки зору взаємодії економіки, політики та націоналізму [11]. Основними признаками імперіалізму В. Ленін вважав перетворення конкуренції в монополію, злиття банкового і промислового капіталу та утворення фінансового капіталу, перевага вивозу капіталу над вивозом товарів, розділ миру між монополістичними союзами капіталістів, боротьба між «великими державами» за переділ миру [12]. У ХХІ столітті імперіалізм як явище отримав подальший розвиток внаслідок глобалізації монополістичного капіталу, коли втрачається контролююча роль держави, а сама держава становиться інструментом олігархічної бороть-

би у світовій економіці. Отже, якщо імперіалізм найвищою стадією розвитку капіталізму [12], то її завершальним етапом є світовий олігархізм, після краху якого повинні сформуватися інші соціально-економічні та політичні відносини у світовому суспільстві.

Наприкінці слід зазначити, що формування глобальної олігархічної системи відбувалося поступово. Разом із нею в діалектичній єдності розвивалася система державного управління і політичний устрій провідних країн та їх об'єднань. В умовах їх відносно високого рівня соціально-економічного розвитку сьогодні безглуздо очікувати «крах світового олігархізму». В Україні і Росії така система відносин власності створилась прискороно, майже за двадцять років, чому сприяла відповідна система державного управління і навпаки. Логічно припустити, що їх крах також відбудеться прискороно, питання лише часу.

Резюмуючи вищевикладене, отримано наступні **висновки**:

Внаслідок концентрації олігархічної власності у промисловості південно-східні регіони мають відносно раціональну галуzeву структуру економіки і відповідний рівень дохідності, а кількість працюючих декілька менше, ніж в інших регіонах разом узятих. За рахунок південно-східних регіонів державною владою усуваються нерівномірності у рівні дохідності інших регіонів, але м. Київ забезпечується занадто високою дохідністю при непомірно розвинутій сфері послуг.

Економічною підставою політичної кризи в Україні та її регіонах є олігархічна власність, представники якої контролюють систему державного управління, місцевого самоврядування і політичний устрій країни. Такий симбіоз в умовах протистояння вітчизняних олігархів призвів до самого низького соціального розвитку серед провідних країн СНД. Рівень дохідності України в три рази нижче, ніж в Росії, і в рази менше, ніж в Білорусі.

Найбільш ймовірним сценарієм подолання політичної кризи є об'єднання олігархічних інтересів представників України та інших держав. Враховуючи спільність історичної і культурної спадщини, існує висока ймовірність розпаду країни на проросійські і прозахідні економічні райони. В любому випадку проблема низької дохідності країни не усувається. Для її вирішення необхідно створення принципово нової структури власності як економічного базису успішного соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Целевая программа развития и поддержки малого и среднего предпринимательства в городе Донецке на период до 2020 года : моногр. / А. А. Лукьянченко, А. И. Амоша, Г. А. Гришин, В. И. Ляшенко и др. ; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. — 2-е изд., доп., перераб. и испр. — Донецк, 2013. — 214 с.
2. Комплексна оцінка соціально-економічного розвитку регіонів України за 2010 рік [Електронний ресурс] / Управління регіональної політики Секретаріату Кабінету Міністрів України. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244046960&cat_id=24482.
3. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : моногр. / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сти. — Донецьк, 2012. — 534 с.

-
4. Беленцов В. Н. Метод оценки качества развития стран / В. Н. Беленцов // Экономика и прогнозирование. — 2011. — № 3. — С. 114–126.
5. The Little Data Book 2013 [Электронный ресурс] / The World bank. — Режим доступа : <http://data.worldbank.org/products/data-books/little-data-book>.
6. Олифир Д. И. Уровень развития регионов и экономическое районирование Украины / Д. И. Олифир // Псковский регионологический журнал. — 2011. — № 12. — С. 41–46.
7. Статистичний збірник «Регіони України» 2013 [Електронний ресурс] / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. — Ч. I — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Статистичний щорічник України за 2012 рік / Державна служба статистики України; за ред. О. Г. Осауленка. — К. : Август Трейд, 2013. — 547 с.
9. Соціально-економічні відносини у державі її регіонах та населених пунктах: теорія, методологія, практика : монографія / Беленцов В. М. Фундаментальні теоретичні та науково-практичні проблеми соціально-економічного розвитку продуктивних сил країни та регіонів // За заг. ред. Дорофійенко В. В. — Донецьк : «ВІК», 2012. — С. 6–36.
10. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011 [Електронний ресурс] / Фонд ефективного управління. — Режим доступу : [http://www.feg.org.ua/docs/Presentation of the Report on Competitiveness of Ukraine 2011. pdf](http://www.feg.org.ua/docs/Presentation%20of%20the%20Report%20on%20Competitiveness%20of%20Ukraine%202011.pdf).
11. Гобсон Дж. Империализм / Дж. Гобсон. — М. : Книжный дом «Либроком». — 2010. — 288 с.
12. Ленин В. И. Империализм как высшая стадия капитализма // Ленин В. И. Полн. собр. соч.: в 55-ти т. Изд-е 5-е. — М. : Издательство политической литературы, 1967. — Т. 27. — С. 305–426.